

Szócsné Gazda Enikő

Dávid Gyula árapataki lelkész és az erdélyi háziipari hálózat

Az etnográfia története kezdetektől összefonódott a háziipari mozgalmak történetével. Sokszor a háziipar művelői, mecénásai teremtették meg azon gyűjteményeknek az alapját, amelyek később egy-egy jelentősebb kutatás kiindulópontjaivá váltak. A korai tömeges mintagyűjtések, felmérések nélkül értelmezhetetlenek a később kicsúcsosodó életpályák, teljesítmények. Éppen ezért – rendhagyó módon – e tanulmány keretében annak a háziipari tömegbázisnak a prozopográfiai kutatására térek ki, amely háziipari gyűjtéseket, előadásokat, kiállításokat kezdeményezett a két világháború közötti Erdélyben, és ezzel az intenzív munkájával hozzájárult egy-egy kistrégyó népművészetének ismertté válásához. Tudatában vagyok annak, hogy a néprajztudomány történetét kutató munkacsoport általában kíváncsibb a nagy életpályákra, mint a – tudománytörténet szempontjából – *névtelen kismemberek* tevékenységére. Mégis úgy érzem, a lelkészek, tanítók, agilis kiállításszervezők erdélyi *népszolgálata*¹ fontos mérföldköve volt az erdélyi tárgyi kultúra kutatástörténetének. Kutatásom egy árapataki lelkész, idősebb Dávid Gyula levelezéséből indul ki.²

Dávid Gyula (1902–1987) neve nem túl gyakran bukkan fel a néprajzi szakirodalomban. Komollói református papi családba született, ő maga is a kolozsvári teológián tanult, majd részképzését Baselben foly-

¹ A *népszolgálatot* Bárdi Nándor olyan közösségi normarendnek tartja, amelynek célja a társadalmi csoport kohéziójának megteremtése szocializáció, személyes példamutatás, a közösség aktiválása révén. A két világháború közti kisebbségi elit életében ez a társadalmi szerepvállalási mód jelentősen felértékelődött (Bárdi 2015: 11).

² Köszönöm ifj. Dávid Gyula kolozsvári irodalomtörténésznek, hogy édesapja levelezését összegyűjtötte, rendszerezte, és a rendelkezésemre bocsátotta. A levelezés eredetije ifj. Dávid Gyulánál található, digitális másolata bekerült a Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi és Helytörténeti Dokumentumtárába. Az anyag nem kapott még végleges leltári jelzetet.

tatta. 1926–1938 között a Kovászna megyei, árapataki³ gyülekezet lelkésze volt, papi tevékenysége alatt jelentek meg a baseli tanulmányok hatására keletkezett írásai Karl Barthról.⁴ Árapatakról többször járt lelkészi szolgálatot végezni Brassóba, ahol a nőszövetség számára népművészeti előadást is tartott. 1938-ban székelyudvarhelyi lelkész, majd esperes lett, 1958-ban Kolozsvárra került, ahol segédpüspök, teológiai tanár volt. 1966-tól a kolozsvári Teológiai Intézet rektorává, majd a *Református Szemle* szerkesztőjévé vált. Életrajzának rövid ismertetői „Erdély koronázatlan püspökének” nevezték, mivel – annak ellenére, hogy megválasztották – az államhatalom megakadályozta a kinevezését (Kis 2002: 6).

A tanulmány értelmezési kereteit adó levelezés 1931–1933 között keletkezett, tehát Dávid Gyula lelkész árapataki korszakában. A korpusz 96 levelet, levéltartozékot, töredéket tartalmaz, amelyeket csak kis részben írt Dávid Gyula, nagyobb mennyiségben vannak a hozzá írt levelek, amelyekre több esetben ceruzával, pár mondatban rávezette a válaszlevele tartalmát is. Dávid Gyula levelezése egyértelműen hivatalos levelezés: személyes életéről a lelkész semmit nem árul el.⁵ A kereskedői hálózat vezetőivel és a kiállítás-szervezők személyével, más háziipari akciók szervezőivel való konkrét egyeztetéseket, megrendeléseket, pontosításokat, határidőket tartalmaz. A levelezés elsősorban azért kiemelkedő értékű a néprajztudomány szempontjából, mert ráláthatunk belőle arra a háziipari mozgalomra, amelynek keretében a lelkész az árapataki varrottasok értékesítését próbálta megszervezni, és megismerhetjük, kik voltak azok az emberek, akik országos hálózatot működtettek, avagy bekapcsolódtak a szélesebb körű mozgalom kereteibe.

³ Románul Araci.

⁴ Karl Barth (1886–1968) híres svájci teológus, a dogmatika legjelentősebb teoretikusa. Egyetemi tanár, a Hitvalló Egyház mozgalom megteremtője, Baselben született, így Dávid Gyula bizonyára a svájci tanulmányútja során ismerkedhetett meg a teológiájával. Ennek hatására keletkeztek a legfontosabb összegzései Barth teológiájáról (Dávid 1930, 1934).

⁵ Keszeg Vilmos elkülöníti a magánlevelet a hivatalos levéltől. Meghatározása szerint a hivatalos levél „a hivatalos eszményeket képviseli, népszerűsíti és érvényesíti” (Keszeg 2008: 247).

Dávid Gyula és Árapatak

Dávid Gyula 1926-ban egy olyan, Háromszék határán fekvő faluba érkezett lelkésznek, amely jelentős népművészettel bíró település hírében állt: az árapataki asszonyoktól Csorba Samu brassói kereskedő már 1890-től kezdődően varrottasokat rendelt a háziipari üzletei számára (Csulak–Gazdáné Olosz 1972: 5, Demeter É. 2006: 37). 1891-ben a hímzés ott szerepelt a temesvári kiállítás székely házában, egyrészt mint a sepsiszentgyörgyi Nőiipariskola által előállított termék, másrészt mint Damokos Ákosné által összegyűjtött és bemutatott háziipari kincs (G. I. 1891). 1895-től kezdve Pótsa József főispán közvetítésével a varrottas a háziipari bazárok keresett termékévé vált, majd 1900-ban részt vett a párizsi világkiállításon is (Demeter É. 2007: 625). 1899-ben Benczédi István tanító és felesége, majd lánya, Benczédi Mariska tudatosan kezdte az árapataki varrottasokat gyűjteni és kiállításokon bemutatni, gyűjteményükből a sepsiszentgyörgyi Székely Társaság kiadványt szeretett volna készíteni (Papp 1913: 2). 1913-ban elkészült az első önálló kiállítás Árapatak varrottasából, amelyen 500 régi hímzés szerepelt (sz. n. 1913: 4).

Az első világháború kitöréséig tehát megtörtént a hímzés örökségésítése: a helyi közösség értelmiségi hatásra értéként tekintett már a település hímzéseire, beépítette azt a saját kulturális és gazdasági gyakorlataiba.⁶ Alkalmazott néprajzi praktikák kapcsolódtak hozzá: a lokális stílus az anonimitásból való kitörés lehetőségévé, gazdasági erőforrássá vált. Csorba Samu brassói kereskedő hatására elkezdődött a hímzés *kreolizációja*:⁷ az eladhatóság kedvéért megrendelésre beépítettek néhány szász (fekete szín), román (tarkább színhatás, gyapjú- és selyemhímzés), kalotaszegi (vagdalásos) elemet, de még tudatában voltak a saját hagyományaiknak, és saját használatra az idegen elemeket kizárták a mintakészletükből (Csulak–Gazdáné Olosz 1972: 5). A fonott keresztszemes hímzéstípus a Barcaság peremén elhelyezkedő más, magyar lakos-

⁶ Az örökségésítés fogalmához lásd Jakab–Vajda 2018.

⁷ A *kreolizáció* fogalmát Ralph Linton elméletének továbbgondolásaként Christian Ghasarian vezette be az etnológiai terminológiába. Véleménye szerint a vegyes lakosságú területek idővel épp a hibriditást próbálják saját kultúráként értelmezni, és a kulturális keveredést nem szégyenként, hanem sajátosságként, speciális tudásként értékelik (Ghasarian 2002: 663–670).

ságú falvakban is ugyanúgy készült,⁸ az árapatakiak népszerűsítési mozgalmi következtében viszont egyre jobban lokalizálódott, és *árapataki varrottas* néven vált közismertté.

Az impériumváltás némileg változtatott a helyzeten, megtorpantotta a Magyarország felé való terjesztést, és az üzleti értékesítés hiányában több hímzőasszony abbahagyta a varrottasok készítését.

Dávid Gyula már lelkeszi szolgálata kezdetén rájött arra, hogy a vegyes etnikumú településen ő is felelős a magyar lakosság megtartásáért, megélhetésének elősegítéséért. 1928-ban felekezeti iskolát építtetett, ugyanezen esztendőben létrehozta a nőszövetséget (Veres 2003: 95–96). Hamarosan megismerkedhetett „Árapatak Gyarmathy Zsigánéjával”-val (Kováts 1933: 10), Csulak Magdával, aki az erődsi, tragikusan elhunyt lelkesz lánya volt, s aki Kolozsvárról hazaköltözve, 1926-tól komolyan foglalkozott már az árapataki varrottasokkal.⁹

Nagyobb lendületet a gazdasági világválság éveiben vett a varrottasok mozgalma, melyről Kováts József a *Keleti Ujság* hasábjain a következőképpen tudósított: „Az égig ért a szegénység és már sirni sem lehetett – mondja Csulak Magda. [...] Mennyezetig érő ágyak piros párnáira lettem figyelmes a faluban, vénasszonyok kezében táncoló piros fonalu tükre, élénk és ismeretlen szöttesek jutottak eszembe, melyeket Erősdön és Árapatakon már kiskoromban láttam. [...] Összeszedtem minden valamire való mintát, másoltam, stilizáltam s mikor már szép anyagot gyűjtöttem, kis házi varrodát nyitottam. Ügyeskező falusi asszonyok és lányok jöttek. Szövés és varrás indult meg. Az első év próbálkozásokkal, tervezésekkel és mintagyűjtésekkel telt el. Alig adtunk el valamit. A következő évben segítségemre jött az árapataki református lelkesz, Dávid

⁸ Eddigi ismereteink szerint Hídvégen, Aldobolyban, Erősdön is készültek hasonló hímzések.

⁹ Csulak Magda (1897. június 16., Kóbor – 1982. április 25., Kolozsvár) Csulak Zsigmond erődsi lelkipásztor lánya. A középiskolát Sepsiszentgyörgyön, a felső kereskedelmi iskolát Marosvásárhelyen végezte. Első önálló kiállítása 1933-ban Sepsiszentgyörgyön volt. 1940–1944 között a Közjóléti Szövetkezet hivatalnokja volt, feladatkörébe tartozott a Háromszék népművészetével való foglalkozás. 1945–1952 között árapataki tanítónő. 1952-től állás nélkül maradt, ekkor kezdődött el szövői, iparművészi pályafutása. 1958-ban elköltözött Kolozsvárra. 36 csoportos és egyéni kiállításon vett részt (Kováts 1933, Csulak é. n). 1972-ben, Gazdáné Olosz Ella szerkesztésében megjelent az egyetlen, hímzésgyűjtéseit tartalmazó kötete, amely az árapataki varrottasok máig legjelentősebb mintagyűjteményét tartalmazza (Csulak–Gazdáné Olosz 1972).

Gyula, aki Báselben végezte theologiai éveit, s ott oly összeköttetésekre tett szert, hogy a népművészetek iránt érdeklődő uriaszonyok közt propagandát csinálhatott a varrottasoknak.” (Kováts 1933: 10)

Az árapataki varrottasok és a háziipari hálózat

A legelső levél, amely a lelkész hagyatékában az árapataki varrottasok erdélyi forgalmazásával kapcsolatosan fennmaradt, 1931. február 18-ra keltezett, és Gyallay Pap Domokosnétól¹⁰ érkezett.¹¹ Gyallay Papné a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának tagjaként 1928 januárjától hozta létre azt a bizottságot, amelynek elsődleges feladata a vidékkel való kapcsolattartás, a népművészeti alkotómunka szorgalmazása, a népviseletek népszerűsítése és a különböző háziipari akciók monitorizálása volt (Huszár 1928: 51). Az árapataki varrottásra már 1929-ben, a nagy sepsiszentgyörgyi kiállításon is felfigyelhetett, de ez a levél első bizonyíték az árapatakiakkal való konkrét kapcsolatára nézve.

Az első levél tartalma szerint Dávid Gyula már egy 1930. decemberi kolozsvári kiállításra hímzéseket küldött, ekkor már az árapataki varrottason kívül csíki, kalotaszegi és torockói kézimunkákat is forgalmaztak Kolozsváron. A lelkész 1931-ben körülbelül harminc árapataki hímzésmintát ismert, amelyeket elsősorban díványpárna, asztalterítő, függöny, tálascsík, asztalfutó, falvédő, ágyterítő, dísztörülköző formában szeretett volna értékesíttetni, ehhez kérte Gyallay Papné közbenjárását,¹² aki már az első megrendelések mintáinak a kiválasztásához szakértő segítségét vette igénybe.¹³ Egy későbbi levélből az is kiderül,

¹⁰ Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilona (1890–1977) unitárius egyházi előljáró, a Dávid Ferenc-Egylet, az Unitárius Nőszövetség, a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának tagja. 1930-tól a Központi Titkárság rá bízta a kolozsvári központi elárusítóhely vezetését (sz. n. 1930).

¹¹ 1931. február 18. – Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilona levele Dávid Gyulának, Kolozsvár.

¹² 1931. március 3. – Dávid Gyula levele Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilonának, Árapatak.

¹³ 1931. március 10. – Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilona levele Dávid Gyulának, Kolozsvár.

hogy Kelemen Lajos¹⁴ volt ez a szakember. Levele azért is fontos, mert jól követhető belőle az, hogy hogyan befolyásolta a kolozsvári kereskedelmi hálózat az árapataki hímezők tevékenységét, kik készítették ekkor a varrottasokat, és milyen hátsó elképzelések mozgatták a kiállítások szervezőit.¹⁵

A Dávid Gyulával váltott első levelei tanúsága szerint Gyallay Papné többek közt Kernné Bibó Erzsébet¹⁶ közvetítésével tartotta a kapcsolatot az árapataki lelkésszel, egyes megrendeléseit, csomagjait általa juttatta el Árapatakra.¹⁷ A háziipari mozgalomban Gyallay Papné szerepe túlmutatott az árapatakiakkal való kapcsolattartáson. Újsághírekből tudjuk, hogy részt vett a háziipari kiállítások szervezésében, és előadásokon népszerűsítette a népművészetet, háziipart.¹⁸

Dávid Gyula legintenzívebben Bethlen Mária grófnővel¹⁹ tartotta a kapcsolatot, nem véletlenül, hiszen újságcikkek tömegének bizonyága szerint ő volt az erdélyi háziipari mozgalom erdélyi legjelentősebb mecénása.²⁰ Kapcsolatuk bizonyára a református nőszövetségek révén is

¹⁴ Kelemen Lajos (1877–1963) művészettörténész. Sógornője, Mikó Lőrincné Zsákó Aranka (1889–1968), Torockó hímezéseinek népszerűsítője révén kapcsolódott be a háziipari mozgalomba. Kelemen nem volt aktív résztvevő, naplóiban nem szerepel egyetlen utalás sem arra, hogy felkérték az árapataki hímezések véleményezésére, viszont háziipari kiállítások megnyitását néha rábízta (Kelemen 2017).

¹⁵ 1931. március 12. – Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilona levele Dávid Gyulának, Kolozsvár. Kernné Bibó Erzsébet utólagos feljegyzésével. A levél teljes szövegét a fontoságára való tekintettel az 1. számú mellékletben közöljük.

¹⁶ Kernné Bibó Erzsébet (1885–1961) a háromszéki szóttesmozgalom egyik segítője, a Rikánbelői Kommunitás háziipari akcióinak szervezője. Tanárnő a Székely Mikó Kollégiumban. Életrajzát lásd Demeter L. 2014: 75–76. Háziipari munkásságáról lásd Szőcsné Gazda 2014: 254.

¹⁷ 1931. március 12. – Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilona levele Dávid Gyulának, Kolozsvár. Kernné Bibó Erzsébet utólagos feljegyzésével.

¹⁸ A következő előadásairól, kiállításairól van tudomásunk: a Nőegyesületek közgyűlésén – 1930 (sz. n. 1930: 9); a marosvásárhelyi mezőgazdasági és ipari kiállításon – 1931. szeptember (sz. n. 1931b: 72, sz. n. 1931c); Ludas szövetkezeti ünnepségén – 1935 (sz. n. 1935b); a homoródkarácsonyfalvi unitárius nőszövetség közgyűlésén – 1935 (sz. n. 1935a: 70); a VIII. Egyetemes Ifjúsági Konferencián – 1935 (Simén 1935: 53); a gerneszegi szövetkezet évfordulóján – 1935 (sz. n. 1935c).

¹⁹ Bethlen Sándorné gróf Bethlen Mária (1882–1970), bethleni Bethlen Bálint és uzoni Béli Berta lánya, Torda vármegye főispánjának a felesége. A Torda környéki református nőszövetség elnökhelyettese, a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának aktív tagja, a Magyar Párt megyei tagozati alelnöke (Várady–Berey 1934: 46).

²⁰ Bethlen 1932: 33–34; Szász 1931a, 1931b; sz. n. 1933b. További cikkek adataira a kiállításoknál hivatkozom.

működőképesebbnek bizonyult, mint Gyallay Papnével, egy református lelkész számára ugyanis tanácsosabb volt saját egyházának a kezdeményezéseit favorizálni.

Bethlen Mária sajátos módon próbálta az erdélyi háziipar termékeit népszerűsíteni. Előleget adott a megrendelt termékekre, határidőre kérte az elkészült munkákat. Mivel Erdélyben a háziipari termékeknek nem volt elég nagy a piaca, ezért a vándorkiállításokkal összekötött értékesítés módszerét dolgozta ki. Már első levelében, amelyet a lelkészhez címzett, egy Kolozsvárról induló vándorkiállítás megvalósításához kérte az árapataki varrottásokat.²¹ A kiállítások legtöbbször Magyarországon került sor, és minden megnyitójó alkalom volt arra, hogy Bethlen Mária előadást is tartson az erdélyi népművészetről. Kiállításainak a helyszínei elsősorban sajtóbeszámolók alapján azonosíthatók. 1931-ben például kolozsvári, marosvásárhelyi, aradi, temesvári intermezzo után részt vett a Budapesti Nemzetközi Vásáron, majd Kaposváron, Cegléden, Orosházán, Pécsen, Szegeden, Sáropatakon, Miskolcon, Debrecenben állította ki a begyűjtött népművészeti termékeket.²² 1932-ben a budapesti májusi Mintavásáron, Tordán és Nagyváradon tűnt fel. 1933-ban az ÁGISZ-szal²³ közösen Brassóban, 1934-ben Szolnokon és ismét a Budapesti Nemzetközi Vásáron szervezett erdélyi népművészeti kiállítást. Egy 1934-es interjúban összegezte addigi tevékenységét: „1931 óta járom az országot és mondhatom, eredményesen. Eddig 36 városban rendeztünk kiállítást, mindenütt a legszebb erkölcsi és anyagi sikerrel.” (sz. n. 1934a: 2.) A megnyitókön tartott sajtótájékoztatóin érzékeny üzenetekkel próbálta a potenciális vásárlókat megszólítani: „az erdélyi lélek ott

²¹ 1931. március 10. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulához, Torda.

²² Bethlen Mária kiállításainak helyszíneit a következők alapján azonosítottam: 1931-es kiállítások – Kolozsvár (Lócsei 1931: 5); Marosvásárhely (Lócsei 1931: 5); Arad (sz. n. 1931h, valamint 1931. szeptember 12. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulához, Torda); Temesvár (1931. november 24. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulához, Torda); Budapest (sz. n. 1931i); Kaposvár (sz. n. 1931d); Cegléd (sz. n. 1931e); Szeged (sz. n. 1931f); Orosháza (sz. n. 1931g); Miskolc (sz. n. 1931a); Debrecen (sz. n. 1931g); Pécs (Lócsei 1931: 5); 1932-es kiállítások – Budapesti Mintavásár (sz. n. 1932a); Torda (sz. n. 1932b); Nagyvárad (sz. n. 1932a); 1933-as kiállítás – Brassó (sz. n. 1933a); 1934-es kiállítások – Szolnok (sz. n. 1934a); Budapest (sz. n. 1934b). Bethlen Mária egészen az 1940-es évekig részt vett kiállításokon, ezek mindenikére itt nem térek ki, mivel túlmutatna az elemzett levelezés időkeretein.

²³ Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet. Kacsó Sándor szervezésével működő szövetkezeti mozgalom, mely 1933 és 1940 között tevékenykedett, Brassót és környékét fogta át.

él a fában, a vasban, a kőben és itt él ebben a kiállításban. Kérem, ne tekintsék ezt a munkát boltnak, üzletnek, hanem tekintsék igazán kiállításnak, mert mi azt akarjuk vele bizonyítani, hogy az erdélyiek nem csak sírni és panaszkodni tudnak, hanem dolgozni is.” (sz. n. 1931a)

Amint az eddig említettekéből is látható, Bethlen Mária kiállításai erőteljes médiavisszhangnak örvendtek. Ezt azzal érte el, hogy főispánokat, országgyűlési képviselőket, nőszövetségi elnököket, iparfelügyelőket keresett meg a kiállításrendezés előtt, támogatásukat kérve. Kevésbé ismert viszont az a konkrét kultúrmecenási tevékenysége, hogy hogyan szerezte meg a tárgyait, és mekkora összegekkel támogatta az erdélyi háziipari tevékenységeket. Leveleiből viszont épp erre a szervezőmunkájára nyílik némi rálátásunk.

Szűk határidőkkel dolgoztatott, amelyre az átgondolt látványtervek miatt szüksége volt, s emiatt néha összetűzésbe került az árapataki lelkéssel is: „Önként vállaltam ezt az irtózatos munkát, és vállalom továbbra is, de nem 1 faluról, hanem Erdélyről van szó [...] szeretek mindent úgy elrendezni, hogy külön külön jól mutasson, és az összbenyomás harmonikus és hangulatos legyen, mármost hogy legyek képes egy tervszerű elrendezést keresztülvinni, ha egyik szép anyag érkezése még a megnyitás napjára bizonytalan?” – írta egyik levelében Dávid Gyula lelkésznek a grófnő.²⁴

A lelkész kis rajzokon küldte el a kompozíciós terveit. Bethlen Mária e konkrét tervekre reagálva rendelte meg a termékeket („Nagyon csinos a két beküldött kis rajz, persze h ezek drágábbak lesznek, azért készítsünk olcsóbbat is, h minden erszény számára legyen.”²⁵), illetve követte a piac változásait, és visszajelzett, ha a varrottast nem tartotta értékesíthetőnek („Nem nagyon szeretik a berbécsszarvas mintát, mert az egyhangú és érdektelen. Az összes minta közül legérdekesebbnek tartják a Báthori cimereket,²⁶ ezt legszívesebben is veszik.”²⁷).

Bár a keresletet követte, Bethlen Mária figyelt arra is, hogy az ne menjen a helyi stílusok rovására: „Én nem varratnék kék fejtővel, mert az

²⁴ 1931. április 20. – Bethlen Mária grófnő hiányos levele Dávid Gyulához, Torda.

²⁵ 1931. június 25. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulához, Torda.

²⁶ Vö. *Képek* 1.

²⁷ Keltezetlen, 1932-höz besorolt – Bethlen Mária grófnő levéltöredéke Dávid Gyulához, (h. n.).

árapataki munkának éppen az a jellege, hogy kizárólag pirossal van varrva” – írta egyik levelében.²⁸ De nem riadt vissza attól sem, hogy újszerű divatcikkekre is rávarrassa az árapataki mintákat. 1932-ben strandtászkákat, 4 vagy 9 kisebb, négyzetalakú terítőtől összeállított nagyobb terítőt, hímzett gallérú kis kabátokat rendelt. „55–60 cm negyzetben egészen kis terítőt is lehetne készíteni, közbül egy sűrűbb mintával, kereken ugy befejezve, mint a párnákat. Az ilyen kis darab olcsóbb és könnyebben megy” – írta.²⁹ Ugyanakkor követte a termékek eladás utáni életét is, és ha valamilyen kifogást hallott, azt tudatta a lelkésszel. Egy keltezetlen levelében például arra kérte Dávid Gyulát, hogy timsós, ecetes vízben főzesse ki a pamutot, amellyel az asszonyok varrnak, mivel „mindig gyanus egy kicsit a pamutjuk, és a közönség fél, hogy mosásban nem lesz szinetartó.”³⁰ Azt is a fennmaradt levelekből tudjuk, hogy általában 5000 – 10 000 lejes előleget fizetett a lelkésznek, aki ebből az összegből vagy kiosztott kisebb összeget az asszonyoknak, vagy nyersanyagokat vásárolt. Tudatosan követte, hogy hány asszony részesül a pénzből, és statisztikát vezetett a helységenként megsegített asszonyok számáról.³¹

Bethlen Mária a magyarországi kiállításokra a kolozsvári Frații Deutsch Nemzetközi Szállítási Vállalattal szállíttatta a termékeket,³² s mivel a határon való átvittatás mindig újabb vámköltségek fizetésével járt, ezért gyakran az el nem kelt árukat egy jegyfizetéshez kötött árverésen kisorsolta (sz. n. 1934a), vagy pedig a meglátogatott városokban hagyta különböző olyan kereskedőknél, akik vállalták a további árusítást.

Dávid Gyulának több olyan levelezőtársa volt, akik a terjesztést akár maguk is szervezték, s maguk is részt vettek a szövetségi vagy varratási akciókban. Már Bethlen Mária grófnő is ajánlotta a lelkésznek, hogy Mikes Árminné Bethlen Klementínával³³ vegye fel a kapcsolatot, aki se-

²⁸ 1932. január 7. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulának, Torda.

²⁹ 1932. január 16. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulának, Torda.

³⁰ Keltezetlen, 1932-höz besorolt – Bethlen Mária grófnő levéltöredéke Dávid Gyulához, (h. n.).

³¹ Dávid Gyulának egy tőmondatos feljegyzéséből tudjuk, hogy 1931 júniusában Árapatakon 16 asszony dolgozott a grófnő megrendeléseire. 1931. június 30. – Dávid Gyula levélvázlata Gyallay Pap Domokosné Szénássy Ilonához, Árapatak. Vö. még a 2. számú melléklettel.

³² 1931. június 25. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulának, Torda.

³³ Mikes Árminné Bethlen Klementina (1871–1954) Bethlen István miniszterelnök húga, zabolai birtokos.

gítésére lehetne az árapataki kézimunkák Svájcba való kijuttatásában.³⁴ Mikes Árminné ebben a periódusban már működtette a zabolai szövödét, amelyben háziszóttéseket, székelyruha-anyagokat, posztótípusokat is készítették.³⁵

1932-ben Mikes Árminné több levelet írt a lelkésznek. Egyrészt kérte, hogy a tusnádi – egész nyáron át működő – háziipari vásárban az árapataki varrottásokat is árulhassák (Szatmáry Zoltánné tusnádi kereskedőt ajánlotta ott a lelkész figyelmébe, aki hosszabb távon is szeretett volna hímzéseket árusítani³⁶), másrészt kapcsolatot teremtett a Lepage³⁷ nevű kolozsvári könyvkereskedő cég felé, aki varrottásokat szeretett volna rendeni Zaboláról, ám ezzel a grófnő nem tudta őt kiszolgálni, s a helyzet megoldásában kérte Dávid Gyula segítségét Mikes Árminné.³⁸ Bár úgy tűnik, hogy a vásár nem jött össze, mivel a Lepage drágállotta a hímzések árát, a kolozsvári kereskedő kézimunka-értékesítési tevékenységét ez a levélváltás mégis megvilágítja.³⁹

Újabb érdekes levélsorozatot kezdeményezett 1932-ben Dávid Gyulával a nagyenyedi Fekete György, a Hangya Szövetkezet folyóiratának, a *Szövetkezésnek* a főszerkesztője. A szerkesztő első, ránk maradt leveléből egyértelműen látszik, hogy ismerte Dávid Gyulát. Általános jelenség volt abban a korban, hogy a falusi lelkészek 1940-ig bekapcsolódtak a szövetkezeti munkába is, ezt követően tiltotta meg egy miniszteri rendelet a gazdasági irányító szerep gyakorlását (Hunyadi 2007: 88). Fekete György tehát ismerősként kérte Dávidot, hogy egy nagyenyedi kiállításra küldjön árapataki varrottásokat.⁴⁰ Fekete a kiállítási tárgyakon kívül rendelési célból kisebb mintadarabokat is kért, és kilátásba helyezte az árapataki

³⁴ 1931. június 25. – Bethlen Mária grófnő levele Dávid Gyulának, Torda.

³⁵ A szövöde még az 1940-es években is működött, hat szövősézzel (Szaloki 1940: 10).

³⁶ 1932. július 4. – Mikes Árminné levele Dávid Gyulához, Zabola.

³⁷ A cégjelzéses levelezőlap szerint a Lepage Könyv-zenemű- és papíráruháznak saját nyomdája is volt Kolozsváron. A cégjelzés szerint 1870-től működő vállalkozás volt. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerint 1884-ben Békéscsabán alakult a könyvkereskedés, viszonylag jelentős könyvkiadó tevékenysége volt, és valószínű, hogy Dobó Ferenc jogász lehetett ekkor a tulajdonos, aki felesége (Szegő Júlia) révén is kapcsolódott a népművészethez. Dobó Ferenc maga is érdeklődött a népművészet iránt. Lásd Dávid főszerk. 1994: 367–368, Dobó 1955. Köszönöm Nagy Zsoltnak, hogy felhívta a figyelmem a Lepage könyvkereskedés tulajdonosának kiletére és a néprajzkutatással való összefüggéseire.

³⁸ 1932. december 5. – Mikes Árminné levele Dávid Gyulához, Zabola.

³⁹ 1932. december 31. – Lepage kereskedő levele Dávid Gyulához, Kolozsvár.

⁴⁰ 1932. május 20. – Fekete György levele Dávid Gyulához, Nagyenyed.

hímezést ismertető cikkek megjelentetését is.⁴¹ A lelkész számára ez a kiállítás jó lehetőség volt arra, hogy utat nyisson a „Hangya” Országos Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet hálózatán keresztül a kiterjedtebb árusítási lánc felé. A Hangya ekkor Erdély legjelentősebb magyar fogyasztási üzletláncát tudta ugyanis magáénak, a húszas években már 563 szövetkezet tartozott alá, és a nagyenyedin kívül áruraktárai voltak Nagyváradon, Aradon, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Szatmáron és Tordán is (Hunyadi 2007: 70). A fellendülő kereskedelem ígérétéen túl Fekete közvetítésével Dávid tiszteletes újabb jelentős kiállításszervező személyekkel kerülhetett kapcsolatba. Két fiatal hölgy, Szabó Irma és Horváth Ella volt a nagyenyedi kiállítás rendezője, utóbbi a nagyenyedi református leányegylet elnöke volt ekkor.

Szabó Irma a későbbiek folyamán is fontos szerepet játszott az árapataki varrottások terjesztésében és bemutatásában. A brassói ÁGISZ övele együttműködve szervezte meg az 1932-es tusnádi, brassói, bukaresti, marosvásárhelyi, kolozsvári, nagyvárad kiállításokat, melyek mindegyikére Szabó levelezte le az árapataki részvételt.⁴² Szabó Irma az ÁGISZ keretein belül a későbbiekben is segített az árapataki varrottások árusításában.⁴³

A lelkész hagyatékában fennmaradt néhány Bokor Sára, sepsiszentgyörgyi kézimunka-kereskedő⁴⁴ által írt levél is. Ezekből egyet egy árapataki varró asszonynak, Rácznének címzett. Ez a levél arra utal, hogy Bokor Sára mintalapokat adott az árapataki asszonyoknak, és azok alapján tett rendeléseket, hogy hímezéseket vigyen Budapestre. A levél tartalma szerint Ráczné visszaküldte a mintalapokat, Bokor Sára pedig

⁴¹ 1932. május 26. – Fekete György levele Dávid Gyulához, Nagyenyed. A tanulmány lezárultáig nem sikerült a nehezen elérhető folyóirat, a *Szövetkezés* lapszámait megismernem.

⁴² 1932. augusztus 28., illetve 1932. szeptember 3. – Szabó Irma levele Dávid Gyulához, Brassó.

⁴³ „Kérem tiszteletes Úr, a megrendelt Izsákos párnát minél előbb beküldeni szíveskedjék, és a megrendelt vásznat is. Ha nem lesz drága, nagyon sokat fogunk belőle eladni. Naponta keresik, és ha lehet, minél előbb kérem beküldeni. Szíves üdvözléssel, Szabó Irma.” 1933. január 13. – Szabó Irma levele Dávid Gyulához, Brassó.

⁴⁴ Gunda Béla szerint Bokor Sára sepsiszentgyörgyi iparművész, a Néprajzi Múzeum gyűjtőhálózatának tagja volt (Gunda 1939: 421). 1924-től kezdődően Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium épületében működtetett női divat- és kézimunkaszalont (sz. n. 1924: 4). Neve Roediger Lajos hímezésrajzain is fellelhető, egy gyűjteményében lévő hímezésre Palotay Gertrud is hivatkozott (Palotay 1937: 107). Életrajzi adatait a tanulmány lezárásának időpontjáig nem sikerült tisztázni.

fenyegetőzött, hogy jogi következményei lesznek annak, ha a hímzések nem készülnek el a rendelési határidőig.⁴⁵ Úgy tűnik, Bokor Sára kereskedése csupán 1932-ig árusíthatta az árapataki hímzéseket, ekkor zaklatott levelet írt a tiszteletesnek: „Most elvesztem üzletem 135 ezer lei összes tulajdonommal – a románok kivettek! Magától és az asszonyok lelkiismeretétől függ, hogy megtartják-e emlékebe holmijaim, vagy átadják.”⁴⁶

Az árapataki kézimunkák megrendelésébe, kis léptékű forgalmazásába Ignác Rózsa⁴⁷ író is bekapcsolódott, aki előbb a Fehér megyei Kudzsirba, egy erdélyi nyaralása helyszínére rendelt varrottasokat, majd maga is megpróbált Magyarországon „megrendelést és propagandát” csinálni. Levele azért is érdekes, mert kiderül, hogy a Kudzsirba rendelt árapataki varrottast Csanády Györgynek,⁴⁸ a székely himnusz írójának vitte ajándékba, aki a sorok szerint „szenvédélyesen gyűjti az erdélyi népies hímzéseket, lakásdíszül.”⁴⁹

A lelkész elsődlegesen a házi vászon szövetezése révén került kapcsolatba azokkal az erdélyi háziipart teremtő, formáló asszonyokkal, akik maguk is sokat tettek egy-egy híres erdélyi hímzésstílus felvirágoztatásáért, vagy pedig életben tartásáért. Báró Huszár Pálné⁵⁰ a hidvégi intézőjén, Tóth Istvánon keresztül érdeklődött, hogy tudna-e hímzésre alkalmas házivásznat szerezni. Huszár Pálnén keresztül, szintén házivászon szerzése céljából került kapcsolatba a lelkésszel dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka is,⁵¹ aki az unitárius nőmozgalom egyik legnagyobb alakjaként,

⁴⁵ 1931. április 17. – Bokor Sára levele Rácznének, (h. n.).

⁴⁶ 1932. április 20. – Bokor Sára levele Dávid Gyulának, (h. n.). Pontosan nem érthető, hogy mi történt a kereskedővel, feltehetően valamilyen adóügyi foglалás áldozata lett.

⁴⁷ Ignác Rózsa (1909–1979) színésznő, író, Ignác László kovásznai református lelkész lánya.

⁴⁸ Csanády György (1895–1952) költő, újságíró, rádiórendező. Magyarországra költözése után megalapítja öt sorstársával együtt a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületét.

⁴⁹ 1931. július 8. – Ignác Rózsa levele Dávid Gyulának, Kudzsir.

⁵⁰ Báró Huszár Pálné Nemes Polixéna (1882–1963) kolozsvári lakos, a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának alapító tagja és elnökösszonya az ország számos nőszövetségével tartotta a kapcsolatot (Sulyok 2002: 94–98). Részt vett a háziipari mozgalmak szervezésében és népszerűsítésében.

⁵¹ Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka (1889–1968) 1928-tól az Unitárius Nők Szövetségének alelnöke, majd 1940-től elnöke. 1930-ban egyike volt az Erdélyi Gazdasági Egylet méhészeti kiállításán bemutatott torockói szoba rendezőinek, ezzel a tetteivel ráirányította a figyelmet a torockóiak híres népművészetére. A háziipari bizottság felelőseként kora valamennyi háziipari kiállításának szervezésében nagy szerepet játszott. Szövő tanfolyamokat tartott, gépkönykötést népszerűsített, háztartási tanfolyamokat szervezett (Zsakó 1989).

a torockói hímzések felújításával vált a háziipari akciók emblematisz alakjává.⁵² Bethlen Mária grófnő szerzett először vásznat Kónya Gyuláné Schéfer Teréz⁵³ magyarvalkói papné számára Dávid Gyulától. Kónyané alakja ekkor már országsherte ismert volt, a kalotaszegi varrottasok mecenásaként csaknem valamennyi háziipari kiállításon jelen volt. Református lelkészfeleségként 1933-ban ő maga is váltott levelet az árapataki pappal. Bizonyára Dávid Gyula fontolgatta, hogy esetleg érdemes lehet a budapesti Mintavásáron személyesen részt venni az árapataki varrottasokkal. Erre utal Kónyané levele, aki a lelkész kérdésére válaszolva számolt be a budapesti Mintavásáron való saját árusítási tapasztalatairól.⁵⁴

A magyarláposi Mezey Mihálytól és feleségétől érkezett levelek arra utalnak, hogy a lelkész saját paptársait is felszólította arra, hogy segítsenek a kézimunkák értékesítésében. Ez a törekvése viszont nem járt sikerrel.⁵⁵

Az erdélyi hálózaton kívül Dávid Gyula svájci és hollandiai kapcsolatokat is megmozgatott az árapataki varrottasok értékesítése céljából. Az erre vonatkozó német nyelvű levelezésének feldolgozása viszont túlmutat e tanulmány keretein.

Összegzés

Dávid Gyula lelkész levelezése a húszas–harmincas évek kelet-közép-európai értelmiségét foglalkoztató legfontosabb kérdéseket világítja meg. Dimitrie Gusti professzor szociológiai iskolája, a Sarló-mozgalom, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a Bartha Miklós Társaság, az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat köre csoportosulók szinte párhuzamosan léptek fel, valamennyiük tevékenységének fő kulcsfogalma az ún. falumunka prog-

⁵² 1932. szeptember [pontos keltezés nélkül] – Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka levele Dávid Gyulának, (h. n.).

⁵³ Kónya Gyuláné Schéfer Teréznek (1885–1971) hatalmas szerepe volt a kalotaszegi varrottasok népszerűsítésében, hímzésében. Munkásságát viszonylag jól feldolgozta a néprajzi és történelmi, művészettörténeti szakirodalom (Nagy 1994: 33–36, Both 2020: 370–373, Újvári–Meaker 2021).

⁵⁴ 1933. március 17. – Kónya Gyuláné Schéfer Teréz levele Dávid Gyulának, Magyarvalkó.

⁵⁵ 1932. június 14. – Mezey Mihály és Mezey Mihálné levele Dávid Gyulának, Magyarláros.

ramja volt.⁵⁶ Az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat hitelesen fogalmazta meg 1931-ben mindazt, amit a kor elitje a falvakról gondolt: „A statisztika szerint az erdélyi magyarság 72%-a él falun. Nem a 72%-a van a 28%-ért, hanem a 28% a 72%-ért, hogy mind a 100% megmaradhasson.”⁵⁷

Dávid Gyula árapataki lelkész levelei és levéltörredékei a falvak szövetébe beépülő papok tevékenységének hiánypótló jellegére világítanak rá. A falumunka mikéntjét mindig az határozta meg, hogy miben gondolta erősnek az értelmiség azt a falut, amelynek életére a leginkább rálátása volt. Az árapatakiak sajátossága a varrottas volt, így a lelkész azt az országos háziipari akció keretei közé próbálta beilleszteni.

A levelezést folytató személyek nagyrészt Erdély elitjéhez tartoztak. Bár ekkor még mind küzdöttek a megélhetésért, valamennyien több intézményben töltöttek be kulcsfontosságú pozíciókat, és többségük mind egyházi, mind politikai nyomvonalon próbált segíteni a falvak lakosságán.

Az erdélyi háziipari mozgalom sajátos színfoltot képviselt e palettán. Hármaskör szerepe nagyon fontos volt a kisebbségi léthelyzetben: úgy próbált kenyérkereseti lehetőséget teremteni a falvak népe számára, hogy közben identitást is erősített, gyökereket tudatosított, és mindennek előtt nevelő tevékenységet folytatott.

Árapatak esetében a háziipari mozgalom megerősödése nemcsak gazdaságilag segített a lakosságon, hanem egy működő közösségi hálózatba illesztette be a települést. A hálózat csomópontjaiként a faluban élő hímző asszonyok kapcsolatokat építettek, ismertséget szereztek, és munkáságukkal segítettek abban, hogy az árapataki varrottas valódi néprajzi survival-elemmé váljon, néprajzi tanulmányok és kötetek témájává lépjen elő.

⁵⁶ A korszak falumunkájáról lásd bővebben Molnár 1970, Balázs 1978, Cseke 2010.

⁵⁷ Az *Erdélyi Fiatalok* 1931-es „falu-számának” vezércikkét – a szerző említése nélkül – idézi Molnár 1970: 1055.

Szakirodalom

Balázs Sándor

1978 Dimitrie Gusti és az Erdélyi Fiatalok. *Korunk* XXXVII. (8) 646–651.

Bárdi Nándor

2015 A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 11–47.

Bethlen Mária

1932 Háziiparunkért. *Székelység* II. (3–4) márc.–ápr. 33–34.

Both Noémi Zsuzsanna

2020 „Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.” Szerelem, házasság és nemi szerepek Erdélyben a századfordulón. In: *Acta Siculica 2018–2019. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 367–376.

Cseke Péter

2010 Kisebbségi létértelmezések – Kisebbségi életstratégiák. Az Erdélyi Fiatalok paradigmaváltó törekvései a harmincas években. *Debreceni Szemle* XVIII. (1) 33–46.

Csulak Magda

(é. n.) Önéletrajz. *Kézirat*. [ifj. Dávid Gyula tulajdonában]

Csulak Magda – Gazdáné Olosz Ella

1972 *125 magyar szálánvarrott hímzésminta. Árapatak*. A Népi Alkotások és a Művészeti Tömegmozgalom Kovászna Megyei Irányító Központja, Sepsiszentgyörgy.

Dávid Gyula

1930 A kultúra kérdése a dialektika teológiában. *Az Út* XVI. (sz. n.) 211–224.

1934 A keresztyén etika kérdése és irodalma a jelenben [I–IV]. *Az Út* XX. (sz. n.) 33–40; 50–59; 97–106; 139–144.

Dávid Gyula (főszerk.)

1994 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Demeter Éva

2006 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez. *Acta. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 3. kötet, 35–42.

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

Demeter Lajos

2014 *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak*. Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

Dobó Ferenc

1955 Népi képzőművészet a Szovjetunióban. *Művelődési Útmutató VIII.* (6) jún. 19–20.

G. I.

1891 A székelyház. *Székely Nemzet IX.* (121) aug. 8. 2.

Ghasarian, Christian

2002 La Réunion: acculturation, créolisation et réinventions culturelles. *Ethnologie Française XXXII.* (4) 663–676.

Gunda Béla

1939 A Néprajzi Múzeum országos gyűjtőhálózatának és kéziratárának munkája. *Néprajzi Értesítő XXXI.* (2–4) 421–422.

Hunyadi Attila

2007 A magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között. In: Somai József (főszerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 67–110.

Huszár Pálné, báró

1928 A nyolcadik pont. *Magyar Nép VIII.* (4) jan. 28. 49–51.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Uők (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–28.

Kelemen Lajos

2017 *Napló I–II.* (S. a. r. Sas Péter) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Kis Boáz, ifj.

2002 A koronázatlan erdélyi református püspök. Dávid Gyula (1902–1987) emlékezete. *Reformátusok Lapja XLVI.* (41) okt. 13. 6.

Kováts József

1933 A székely ős-népművészet reneszánszát támasztotta fel Árapatak Gyarmathy Zsigánéja: Csulak Magda. *Keleti Ujság* XVI. (184) aug. 13. 10.

Lőcsei Elemér

1931 Beszélgetés Bethlen Mária grófnővel. Erdélyi népművészeti kiállítás Miskolcon, melyet Hodobay polgármester nyit meg csütörtökön délután a városháza nagytermében. *Reggeli Hírlap* XL. (218) szept. 26. 5.

Molnár Gusztáv

1970 Az Erdélyi Fiatalok falumunkájáról. *Korunk* XXIX. (7) 1055–1057.

Nagy Jenő

1994 Egy fejezet a kalotaszegi varrottások történetéből. Kónya Gyuláné (1885–1971) emlékének. *Művelődés* LXIII. (1) 33–36.

Palotay Gertrud

1937 Török hagyaték a kalotaszegi hímzésben. *Néprajzi Értesítő* XXIX. (1–2) 106–118.

Papp György

1913 A sepsiszentgyörgyi Székely Társaság 10 éves múltjából. *Székely Nép* XXXI. (22) febr. 25. 1–2.

Simén Dániel

1935 VIII.-ik Egyetemes Ifjúsági Konferencia I. G. Duca-n. *Unitárius Egyház* XXVIII. (6–7) jún.–júl. 15. 52–53.

Sulyok István

2002 Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. *Magyar Kisebbség* VII. (3) 89–103.

Szaloki Zoltán

1940 Beszámoló a visszatért Erdély textiliparáról. *Magyar Textiltechnológusok Lapja* XXI. (5) dec. 31. 9–11.

Szász Ferenc

1931a Legnagyobb kincsünk. A kolozsvári háziipari kiállítás szépségei között. *Pásztortűz* XVII. (1) jan. 11. 21.

1931b Erdély népművészete elindult nyugat felé. *Pásztortűz* XVII. (10) május 17. 262.

(Szerző nélkül)

1913 Székely varrottások sikere. *Székely Nép* XXXI. (99) szept. 6. 4.

1924 Elegáns nődivatszalon városunkban. *Székely Nép* XLII. (5) jan. 20. 4.

- 1930 Asszonyok vitája a népművészetekről. *Ellenzék* LI. (199) szept. 5. 9.
- 1931a Nagy közönség részvételével nyílt meg az Erdélyi Magyar Népművészeti Kiállítás. *Magyar Jövő* XIII. (228) okt. 9. 2.
- 1931b Beszámoló a marosvásárhelyi mezőgazdasági-, ipari- és kisállatkiállításról. *Erdélyi Gazda* LXII. (18–19) szept. 15. – okt. 1. 69–73.
- 1931c Már említettük. *Székelyföld* XXXIII. (64) júl. 5. 4.
- 1931d Az erdélyi népművészet bemutatása Kaposváron. *Új Barázda* XIII. (122) jún. 2. 6.
- 1931e Magyar népművészeti kézimunkakiállítás Cegléden. *Új Barázda* XIII. (122) jún. 2. 6.
- 1931f Bethlen Mária grófnő előadása az erdélyi népművészetéről. Mik a grófnő kaposvári emlékei? *Somogyi Ujság* XIII. (122) jún. 2. 2.
- 1931g Vasárnap bezárult az Erdélyi Népművészeti Kiállítás, amelynek legközelebbi állomása Debrecen. *Magyar Jövő* XIII. (231) okt. 13. 4.
- 1931h Bethlen Mária grófnő Aradon. *Aradi Közlöny* XLVI. (205) szept. 10. 5.
- 1931i Pogácsát evett, pezsgőt ivott, erdélyi képeslapokat és török cigarettát vásárolt gróf Bethlen István a Nemzetközi Vásáron. *Az Est* XXII. (106) máj. 12. 6.
- 1932a Erdélyi Magyar Népművészeti Vándor Kiállítás Nagyváradon. *Erdélyi Lapok* I. (236) okt. 21. 4.
- 1932b Székely háziipari kiállítás. *Székelység* II. (7–8) júl.–aug. 76.
- 1933a Hatalmas népművészeti és háziipari kiállítás készül Brassóban. *Brassói Lapok* XXXIX. (236) okt. 15. 8.
- 1933b Bethlen Mária grófnőt ünnepelte vasárnap Torda társadalma. *Keleti Ujság* XVI. (162) júl. 19. 2.
- 1934a Beszélgetés Bethlen Mária grófnővel, az erdélyi magyar népművészet apostolával. *Nemzeti Jövők* III. (26) ápr. 1. 2–3.
- 1934b Az erdélyi népművészet a vásáron. *Magyarság* XV. (102) máj. 6. 3.
- 1935a Az odorheiuköri unitárius nőszövetség közgyűlése Crăciunel községben. *Unitárius Egyház*, XXVIII. (9) szept. 15. 70–71.
- 1935b Magyar telepések szövetkezeti ünnepe. *Magyar Nép* XV. (43) okt. 26. 819.
- 1935c Huszonöt éves munka örömmünnpén. *Magyar Nép* XV. (33) aug. 17. 627.

Szőcsné Gazda Enikő

2014 A kutatástól a tömegmozgalomig: az 1930-as évekbeli háromszéki szöttesmozgalom története. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 247–278.

Újvári Dorottya – Meaker, Sara J.

2021 *Kónya Gyuláné Schéfer Teréz, egy magyarvalkói papné élete és varrottasmintái.* Asociația Târnaș Kalotaszeg Durabil, Kolozsvár.

Várady Aladár – Berey Géza

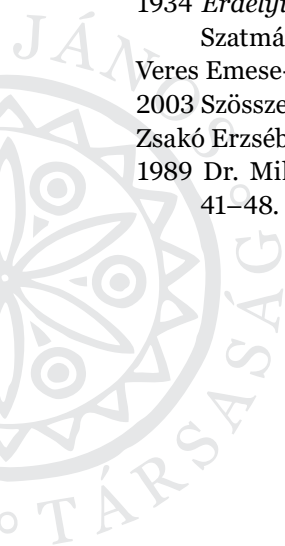
1934 *Erdélyi monográfia I.* Glória Könyvnyomda és Lapkiadó Vállalat, Szatmár.

Veres Emese-Gyöngyvér

2003 Szösszenetek egy falutalálkozóról. *Székelyföld VII.* (4) ápr. 95–108.

Zsakó Erzsébet

1989 Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka. *Keresztény Magvető XCV.* (1) 41–48.

Mellékletek

1. Gyallay Pap Domokosné levele Dávid Gyulához, Kolozsvár, 1931. március 12. Kernné Bibó Erzsébet utólagos feljegyzésével

Igen tisztelt Uram!

Egy lev[elező]. lapon már jeleztem, hogy Bethlen Mária grófné magyarországi vándor-kiállítása részére tizezer leies megrendelést ohajt tenni Árapatakán. Azt mondta, ötezer leit előre kiutal a tiszteletes úr kezéhez, a többiuel a kiállítás után számolnának el. Különben ez már nem reám tartozik, erre nézve az árapatakiakkal kell a grófné megállapodást kössön. Engem arra szóllított föl, hogy a nálam levő mintákból válasszam ki az eredeti magyar mintákat s azokból tegyek megrendelést a fönt említett ér[készési]. határig.

A csomagban fölüil tettem a kívánt mintákat és hogy milyen tárgyat ohajtunk belőle készíttetni. Megjegyzem, jó volna, ha a jövőre nézve megállapodnának asszonyaink abban, hogy ezeket a kiváló szakértő – Kelemen Lajos – által megállapított magyar mintákat kultiválnák és lehetőleg kiküszöbölnék munkáikból az idegen hatásokat. Az ujságpapiros alatt levő munkák mind szász és román hatás alatt készültek. A szász mintát jellemzi a tulzsufolt minta, s ahol a tulajdonképpeni mintát a negatív minta adja. A román a keresztet viszi be mintáiba valamelyes formában, könnyen felismerhető. A legszebb, legeredetibb magyar minta az ifj. Kerekes Mihályné két párnáján van, az egyik a sárkányfogas, a Báthoryak címerét motiválja belé, a másik ósrégi magyar lilomos mintának⁵⁸ egyik érdekes változata. Idős Bong Istvánné kis tulipántos mintája is követésre méltó igyekezet, Székely Györgyné mutatós, fenyőágas futója szintén szép magyar minta. Béres Jánosné szives, rózsás mintáját szivesen látjuk a megrendelt darabokon viszont, Dénes Gáborné párnafőjén levő minta is szép magyaros, csak a szélén huzódó meander-szallag-szerű bordűr helyett valami mást kell varrni, mert az nem talál a középminta magyaros tonusához. Dénes Györgyné futója egy konvencionális minta ügyes, izléses fölhasználása. Székely Györgyné második, szintén fenyőágas, gránátalmás munkájának hibája az a minta közepén ferdén alkalmazott ritkaszemmel varrott kereszt, ez teljesen romános. Sűrű szemmel varrva értékes, szép darabja lenne a gyűjteménynek. Ifj. Baki Jánosné makkos mintája szintén nagyon szép.

Ezeket mind azért tartottam szükségesnek megírni, hogy ezek alapján a Tiszteletes Úr utasításokat adhasson az asszonyoknak munkáiknál. Most már a tizezer lei keretein belül a következő munkákat kérném április huszadikáig megvarratni.

Az Ön levele alapján így gondolom az árakat:

10 drb. diványpárna, kiválasztott minta szerint, teljesen elkészítve a 300 lei, összesen 3000 lei.

⁵⁸ Vö. Képek 3.

2 drb négyszögű terítő 120 x 120 cm nagyságban / az ön számítása alapján kb 600 lei darabja, összesen 1200 lei.

2 drb négyszögű terítő, 130 x 130 cm nagyságban a kb 700 lei = összesen 1400 lei.

2 drb négyszögű terítő 150 x 150 cm nagyságban, a 800–900 lei, összesen 1600–1800 lei.

Itt maradt a beküldött munkákból 4 drb. diványpárnának való lap, a 250 lei, összesen 1000 lei. Kettő özv. Bibó Györgyné tulajdona volt, a másik kettő a Bibó Sándornéjé. A grófné által küldendő pénzből tessék kifizetni, mivel ezek már készen vannak és eladásra voltak küldve, itt tartjuk a kiállítás számára. Ámbár elég volna párjáért a 450 lei, mert most látom, hogy kisebb méretű párnalapok, mint a tiszteletes úr által jelzett párnák. Ők maguk is úgy jelezték, hogy párja 500–450 leig adható, tehát elég lesz értük a 450 lej, vagyis a két párért 900 lei.

Kérem a minták kiosztásánál utasítással lenni; én mindenik mintára jegyzéket teszek, hogy miből mit akarok. Szeretném, ha a magyarországi kiállításra szép anyagot küldenének.

Április 20-ig kérem hozzám juttatni a kész árut, vagy ha a grófné megadja a címét, akkor hozzá.

Mindenesetre választ kérünk, hogy vállalják-e addig az elkészítést.

Tisztelettel:

Gyallay Pap Domokosné

Kolozsvár, 1931. március 12-én.

[Kernné Bibó Erzsébet utólagos feljegyzése:]

Kedves Tiszteletes Úr! Felbontottam, mert nekem címezték. Ha tudtam volna, hogy sürgös, az érkezés napján elküldtem volna. (vagyis szerdán) de csak hétfőre számítottam. De látva, miről van szó, még ma küldöm. Üdvözl: Kernné [Bibó Erzsébet]

Mégsem merem küldeni, mert rossz a... Én a sorrendet nem bántottam, remélem, minden megvan.

Diványpárna:

1. Botos⁵⁹-gránátalmás.
2. Csattos
3. Berbécsszarvas
4. Csigás
5. Makkos
6. Muszájforma-liliomos
7. Fenyőágas
8. Kicsi-acélos

⁵⁹ Vö. Képek 2.

9. Tulipántos

10. Fésűs vagy Báthori címer

A 300 lei

Terítők

100/100 – Berbécsszarvas – 400

100/100 – Csigás – 400

100/100 – Fenyőágas – 400

100/100 – Makkos – 400

110/110 – Muszájforma – 600

120/120 – Fésűs – 600

120/120 – Csattos – 600

150/150 – Muszájforma – 900

150/150 – Fésűs – 900

140/140 – Csattos – 750

2. Dávid Gyula lelkész kimutatása arról, hogy az 1931–1932-es esztendőben az árapataki varrottasokért kitől mennyi pénzt kaptak

Dátum	Személy	Összeg
1931. IV. 9.	Bethlen Mária	5000
1931. V. 4.	Bethlen Mária	4800
	Bethlen Mária	5000
1931. VII. 17.	Ignác Rózsa	1100
1931. VIII. 15.	Konzulné Basel ⁶⁰	3200
1931. IX. 21.	Bethlen Mária	3000
1931. XI. 3.	Bethlen Mária	8520
1931. XI. 7.	Konzulné Basel	1910
1931. XII. 21.	Konzulné Basel	6400
1931. XII. 21.	Bethlen Mária	1500
1932. II. 9.	Bethlen Mária	1500
1932. III. 10.	Konzulné Basel	5972
1932. IV. 12.	Brassói eladás	2350
1932. V. 3.	Bethlen Mária	2000
1932. V. 14.	Csutak Vilmosné ⁶¹	2000

⁶⁰ Welti Bertha, Basel. Az árapataki varrottasok fő svájci támogatója.

⁶¹ Csutak Vilmos, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának felesége, a Székely Mikó Kollégium tanárnoje. Részt vett a sepsiszentgyörgyi 1929-es és 1933-as háziipari kiállítások szervezésében, és háziipari témájú előadásokat tartott ezeken.

Dátum	Személy	Összeg
1932. V. 31.	Waschinszkyné Brassó	1100
1932. VI. 1.	Bethlen Mária	3000
1932. VI. 6.	Csia Pál és Szentes Brassó	350
1932. VI. 26.	Csia Pál Brassó	500
1932. VI. 26.	Száváné	100
1932. VI. 27.	Juliskám	2800
1932. VI. 27.	Enyediek (átadatlan)	700
1932. VII. 27.	Enyediek	360
1932. VIII. 12.	Bethlen Mária	4710
1932. VIII. 16.	Kovesánné	250
1932. VIII. 26.	Enyediek	2000
1932. X. 4.	Enyediek (Magdusnak)	750
1932. X. 4.	Mikó Lőrincné	295
1932. XI. 13.	Bethlen Mária	2000

Dávid Gyula, preot din Araci și rețeaua transilvăneană a industriei casnice

Cusătura din Araci este una din broderiile cele mai cunoscute a regiunii Trei Scaune. Această cusătură a devenit faimoasă la sfârșitul secolului al XIX-lea, însă în timpul Primului Război Mondial executarea sa s-a restrâns. Lucrarea are la bază corespondența preotului Gyula Dávid, primită și scrisă între anii 1931–1933. Preotul a convins femeile din sat să-și facă broderii, și prin legăturile sale sociale a încercat să vândă aceste piese. Din corespondența sa reiese acea rețea de industrie casnică, care a stat la baza comerțului de artă populară. Cele mai cunoscute persoane din această rețea au fost: contesa Mária Bethlen Sándorné Bethlen (1902–1987), mecena industriei casnice transilvănene, organizatoare a mai multor expoziții de artă populară; Ilona Gyallay Pap Domokosné Szénássy (1890–1977), personalitate ecleziastică unitariană, care a organizat expoziții și a ținut prezentări despre arta populară. Din scrisori putem cunoaște și alte personalități importante ale mișcării de industrie casnică. Preotul a ținut legătură de ex. cu Teréz Kónya Gyuláné Schéfer (1885–1971), care a organizat executarea broderiilor din zona Călata, sau cu dr. Aranka Mikó Lőrincné Zsakó (1889–1968), care a avut un rol important în reînnoirea cusăturilor din Rimetea.

**Priest Dávid Gyula of Árapatak
and the Transylvanian Cottage Industry Network**

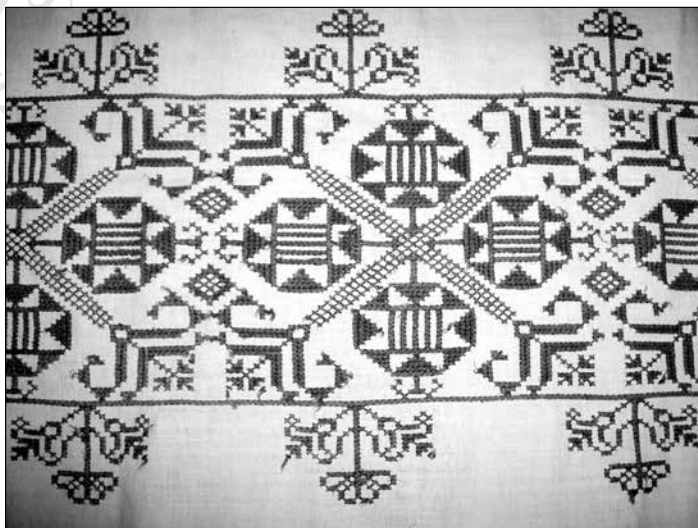
One of the most famous forms of needlework from Trei Scaune region is the Araci embroidery. This form of embroidery started becoming popular towards the end of the 19th century, but its' making receded during the First World War. The study was based on the correspondences of the priest Gyula Dávid between 1931–1933. The priest has talked the women of the village into the creation of needlework, and through the use of his own connections he organized its' sale. From his letters, the network of the people selling the products of the Transylvanian cottage industry can be discovered. Its' most important figures: Countess Mária Bethlen Sándorné Bethlen (1902–1987), a supporter of the Transylvanian cottage industry, an organiser of travelling exhibitions. Ilona Gyallay Pap Domokosné Szénassy (1890–1977), a Unitarian magistrate, who organized exhibitions and herself housed promotional exhibitions. The letters shine a light on other organizers of cottage industry movement. For example, the priest was in contact with Teréz Kónya Gyuláné Schéfer (1885–1971) who ordered the creations of Călata embroidery, and with Dr. Aranka Mikó Lőrinczné Zsakó (1889–1968), who organized the creation of embroidery in Rimetea.

Képek

1. kép. Báthori-címeres párnahuzat, Árapatak.
Székely Nemzeti Múzeum, lt.sz. T. 674.

2. kép. Botos minta, Árapatak. Székely Nemzeti Múzeum, lt.sz. T. 544.

3. kép. Liliomos párnacsup, Árapatak.
Székely Nemzeti Múzeum, lt.sz. T. 559.